

***As-saura al-mustamirra*: reprezentacja rewolucji egipskiej w kulturze popularnej, na przykładzie graffiti**

*Rewolucja jest procesem, a nie wydarzeniem.
A, jak wiecie, nasza egipska rewolucja jest nieustająca.*¹

Dzień 25 stycznia 2011 r. łączy się w świadomości Egipcjan i w rzeczywistości historyczno-politycznej Egiptu z masowym buntem narodu egipskiego przeciwko reżimowi prezydenta Husniego Mubaraka. Dla Egipcjan dzień ten stanowi początek rewolucji, która doprowadziła Mubaraka do odejścia z władzy. Jednak początki *Jaum al-ghadab* („Dzień Gniewu”) można śledzić konkretniej od początków lat 2000. Egipcjanie przywitani nowego milenium pod trwającą już dwadzieścia lat władzą prezydenta Mubaraka, którego okres panowania nie zapewnił większości Egipcjan minimalnego dobrobytu oraz odbierał im wszelkie perspektywy rozwoju. Podczas gdy reżim chwalił się na scenie międzynarodowej rozwojem gospodarczym, poziom ubóstwa i bezrobocia wzrastał, wypychając miliony Egipcjan do pracy za granicę (przeważnie do krajów Zatoki Perskiej). Większość tych migrantów najczęściej pozostawiała swoje rodziny w kraju.

Klasa średnia powoli zanikała, z jednej strony powiększając rzeszę ubogich (w przypadku rodzin nie mających możliwości zdobycia pracy w większych miastach lub za granicą, ani nie cieszących się dostępem do kręgów związanych z reżimem) a z drugiej strony powiększała się prowokująco grupa wkraczająca do sfer wyższych dzięki przynależności do partii rządzącej lub zaangażowaniu w mafii gospodarczej. Tym samym ponad 40% Egipcjan żyje w biedzie², 25% młodzieży jest bezrobotna³, a ponad 13% rodzin egipskich jest utrzymywanych przez kobiety.⁴ Badania wskazują na to iż rodziny utrzymywane przez kobiety (składające się z samotnych matek z powodu zostania wdowami, rozwódkami, czy też kobiet opuszczonych przez mężów) najczęściej należą do najuboższych klas społeczeństwa, nie koniecznie z punktu widzenia dochodu rodzinnego, o ile w związku z dostępem do posiadłości oraz opieki społecznej.⁵ W pewnym sensie, można więc zrozumieć rewolucję egipską jako wybuch gniewu młodzieży klasy średniej, świadomej braku sprawiedliwości społecznej, i zagrożonej deprawacją społeczno-ekonomiczną lub wkroczeniem w sfery korupcji polityczno-gospodarczej.

Egiptem rządził Husni Mubarak stosujący międzynarodową neoliberalną politykę gospodarczą, oraz cieszący się poparciem rządów neoliberalnych na świecie (przeważnie

¹ Ahdaf Soueif, *Cairo: My City, Our Revolution*, London: Bloomsbury, 2012, s. xiv.

² *Takrir at-tanmija al-insanija al-arabija* (Raport arabskiego rozwoju ludzkiego), UNDP, ONZ 2005, <http://www.arab-hdr.org/publications/contents/arabic/2005/ahdr2005a.pdf>, s. 269.

³ *Ibidem*, s. 8.

⁴ *Female headed households (% of households with female head)*, The World Bank, <http://data.worldbank.org/indicator/SP.HOU.FEMA.ZS>.

⁵ Według Iman Bibars, aż 30% kobiet egipskich należy do tej kategorii. Iman Bibars, *Victims and Heroines: Women, Welfare and the Egyptian State*, Zed Books, 2001.

zachodnim). Mubarak, jako były oficer wojskowy, należał do struktur wojska egipskiego, utrzymujących się z pomocy militarnej USA. Na scenie krajowej rządziła już od lat grupa młodych biznesmenów w otoczeniu Dżamala Mubaraka, członków *Ladżnat as-sijasat* (Komitetu politycznego) w rządzącej Narodowej Partii Demokratycznej. Natomiast drugi (starszy) syn prezydenta, Ala Mubarak, kontrolował ze swoimi wspólnikami giełdę egipską. Dżamal i Ala Mubarak przebywają (w chwili pisania artykułu) w areszcie w ramach toczącej się sprawy sądowej w związku z zarzutami o korupcję polityczno-gospodarczą.⁶ W celu zapewnienia sobie pełnej kontroli nad polityką zagraniczną i krajową, reżim Mubaraka fałszował wybory parlamentarne, nominował władze okręgowe, kontrolował media: radio, telewizję i prasę, oraz wprowadzał zmiany do konstytucji i prawa, aby pomóc reżimowi w pozbyciu się wszelkiej opozycji w postaci partii politycznych, związków zawodowych, czy nawet postaci publicznych. Policja (reprezentowana przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych) stała się narzędziem siły i przemocy zapewniającej reżimowi przetrwanie.

Reżim potrafił się w ten sposób utrzymać, lecz ponieważ korupcja, upokorzenie i despotyzm nie zapewniły większości narodowi minimalnego stopnia dobrobytu, ani żadnych pozytywnych perspektyw na przyszłość, hasło rewolucji powtarzało się w protestach od wielu lat (sama te hasła słyszałam i powtarzałam na demonstracjach od 2003 r.): *saura, saura, hatta an-nasr... saura fi kulli szawari masr; ibni fi sur as-sidżn u alli... bukra as-saura ti'um ma tchalli* (rewolucja do zwycięstwa... rewolucja na każdej ulicy Egiptu; wznoszę mury więzień co raz wyżej... jutro rewolucja powstanie i śladów takich nie pozostanie)!

Nieustająca rewolucja

Moim zdaniem rewolucja egipska, zaczynała już być widoczna w 2003 r., kiedy po raz pierwszy tysiące Egipcjan udały się 20 marca 2003 r. na Plac At-Tahrir,⁷ organizując pierwszą okupację placu od lat 70. Masowe demonstracje z marca 2003 r. łączyły się z okupacją Iraku a mobilizacja narodu nastąpiła ze względu na blisko miliona rodzin egipskich, których członkowie oficjalnie pracowali wtedy w Iraku⁸, oraz miliony rodzin egipskich których synom, odbywającym służbę wojskową, groziła absurdalna możliwość walki pod władzą USA przeciwko Irakowi. Okupacja Placu At-Tahrir trwała wtedy dwa dni, po czym policja brutalnie zakończyła demonstrację, aresztując dziesiątki aktywistów, w sposób przypominający – aczkolwiek w dużo mniejszej skali – wydarzenia 25 stycznia 2011 r. W pewnym sensie, demonstracje z marca 2003r. nie były jedynie protestem przeciwko interwencji militarnej USA, ideale stanowiły pierwszą

---

⁶ *Mubarak sons, EFG CEOs face new trial for stock market corruption*, <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/3/12/43281/Business/Economy/Mubarak-sons,-EFG-CEOs-face-new-trial-for-stock-ma.aspx>.

⁷ Amira Howeidy, *A day at 'Hyde Park'*, Al-Ahram Weekly on-line (27March-2April 2003), <http://weekly.ahram.org.eg/2003/631/eg8.htm>.

⁸ W maju 2011, rząd egipski wynegocjował odszkodowania dla tysięcy pracowników egipskich w Iraku którzy uciekli z Iraku w okresie wybuchu wojny w 1991 r., Ismail Al-Kadi, *Al-hiwalat as-safra wa hukuk al-misrijin fi al-Irak*, Al-Ahram ar-rakami, <http://digital.ahram.org.eg/Policy.aspx?Serial=660708>.

masową akcją buntu i oporu przeciwko reżimowi egipskiemu, który stanął po stronie USA i Zachodu przeciwko państwu arabskiemu – w tym przypadku Irakowi.

W 2004 r. powstał ruch *Kifaja: al-haraka al-misrija min adźl attagħjir* (Dość: ruch egipski na rzecz zmian),⁹ którego głównym żądaniem były reformy polityczno-gospodarczo-społeczne.¹⁰ Ruch *Kifaja* łączył w sobie reprezentantów wszystkich grup opozycyjnych, ruchów podziemnych, partii politycznych które nie otrzymywały zgody reżimu na działalność, intelektualistów, jak i Braci Muzułmanów. Inauguracją działalności ruchu była demonstracja zorganizowana pod siedzibą Sądu Wyższego (Dar al-kada al-ali) w centrum Kairu 12 grudnia 2004 r., pod hasłem *Kifaja: la li at-tauris, la li at-tamdid*, (Dość: nie dziedzictwu, nie przedłużeniu kadencji) przeciwko utrzymaniu władzy przez rodzinę Mubaraków: przejściu jej przez Dżamala Mubaraka lub kandydowaniu w nadchodzących wyborach (które miały się odbyć w 2005 r.) przez obecnego prezydenta.

W 2005 r. protestowali sędziowie domagając się autonomii, zrzeszeni w ruchu znanym jako *Harakat istiklal al-kada* (Ruch na rzecz autonomii sądu), popartym przez rozwijający się ogólny ruch opozycyjny – zwłaszcza po wprowadzonych przez prezydenta zmianach w konstytucji i po sfałszowanych wyborach prezydenckich. W międzyczasie powstały także różne opozycyjne ruchy zawodowe, jak na przykład ruch akademicki *Harakat 9 maris l-istiklal al-dżami'at* (Ruch 9 marca na rzecz autonomii uniwersytetów). Robotnicy dołączyli się masowo 6 kwietnia 2008 r., gdy zorganizowali strajk robotników fabryki tekstyliów w Al-Mahalla al-Kubra, poparty przez wszystkie ruchy opozycyjne, zakończony również brutalną interwencją policji egipskiej. Kilkodniowe demonstracje w Al-Mahalla al-Kubra są uważane za największą akcję bezpośredniego sprzeciwu wobec reżimu Mubaraka, która doprowadziła do rozwoju ruchu *Harakat szabab 6 April* (ruch młodzieży 6 Kwietnia).¹¹ W lutym 2010 r. nowopowstający ruch *Harakat da'm al-Baradei* (Ruch poparcia Baradeiego na prezydenta) przywitał Muhammada Baradeiego na lotnisku w Kairze, razem z tysiącami członków wielu ruchów i grup opozycyjnych.

Kilka miesięcy później, w czerwcu 2010 r. założono stronę na Facebooku *Kulluna Chalid Sa'id* (Wszyscy jesteśmy Chalidem Sa'idem), co było reakcją na zatortuowanie na śmierć młodego Chalida na posterunku policyjnym w Aleksandrii.¹² Strona ta wezwała naród do protestów w Dzień Policji Egipskiej, 25 stycznia 2011 r. – do apelu przyłączyły się wszystkie popularne ruchy i grupy opozycyjne,¹³ z wyjątkiem Braci Muzułmanów, którzy dołączyli się

---

⁹ Dziś, po upadku Mubaraka i dojściu Braci Muzułmanów do władzy, ugrupowania polityczne, z których składał się ruch *Kifaja* przekształciły się w: *Al-Dżam'ija al-wataniya min aglat-tagħjir: ma'ansanughajir* (Narodowa organizacja na rzecz zmiany: razem doprowadzimy do zmian).

¹⁰ *Bajan tasis Kifaja*, <http://www.harakamasria.org/node/803>.

¹¹ W sierpniu 2011 r. nastąpił podział w ruchu *Harakat szabab 6 April* (ruch młodzieży 6 kwietnia). Wytworzył się wówczas bardziej radykalny odłam *Harakat szabab 6 April – al-Gabha ad-dimokratija* (ruch młodzieży 6 Kwietnia-front demokratyczny): <http://shabab6april.wordpress.com/>; <https://www.facebook.com/6thApril>.

¹² Strona *Kulluna Chaled Said* powstała w Facebooku 10.06.2010:

<https://www.facebook.com/ElShaheed?ref=ts&fref=ts>; poczym w lipcu 2010 r. powstała również w wersji angielskiej, *We are all Khaled Said*: <https://www.facebook.com/elshaheed.co.uk>.

¹³ Na przykład ruch *Kifaja*, ruch *Szabab 6 April*, *Al-Isztirakijun as-saurijun* (Rewolucyjni Socjaliści), *Hizb al-gabha ad-dimokratija* (Partia Frontu Narodowego), ruch *Harakat dam al-Baradei* (Poparcia Baradeiego na prezydenta). *Al-*

dopiero 28 stycznia 2011 r. Dominującym hasłem rewolucji egipskiej było (i wciąż pozostaje) hasło rewolucji tunezyjskiej: *asz-szab jurid iskat an-nizam*; jak i konkretniejsze hasła polityczno-społeczne w dialekcie egipskim: *'eisz... hurrija... adala igtima'ijja* (Chleb.. wolność.. sprawiedliwość społeczna) oraz tunezyjskie *Irhal* (Odejdź) z dodatkiem egipskim *Irhal ja'ni imsz.. jalli ma btifhamszi* (Odejdź znaczy precz.. skoro nie rozumiesz) – hasła które nadal powtarzały się w demonstracjach przeciwko władzy militarnej rządzącej Egiptem do lipca 2012r., i powtarzają się do dziś (styczeń 2013 r.) w protestach i marszach przeciw władzy Braci Muzułmanów.

Kultura popularna a rewolucja egipska

Opór i protest istnieją od wielu lat, nie tylko jako fenomeny historyczno-polityczne, lecz również jako elementy kultury egipskiej. Mówiąc o kulturze, odwołuję się do definicji Raymonda Williamsa, brytyjskiego teoretyka kultury i społeczeństwa, który podkreśla iż uzewnętrznia się ona w trzech kategoriach: 1. kultura jako autonomiczne i abstrakcyjne pojęcie opisujące ogólny proces rozwoju intelektualnego, duchowego, i estetycznego; 2. kultura jako pojęcie autonomiczne określające konkretny styl życia ludu, epoki, grupy ludzi, lub ogólnie ludzkości; 3. kultura jako pojęcie autonomiczne i abstrakcyjne opisujące dzieła oraz działalność intelektualną, a zwłaszcza artystyczną.¹⁴ W tym sensie, kultura reprezentuje wartości ludzkie, jest zapisem społeczno-historycznym, oraz stanowi ekspresję życia codziennego.

Opierając się na koncepcji kultury Williamsa, John Storey zajmuje się dziedziną kultury popularnej, wyszczególniając sześć kategorii według których elementy kultury zostają identyfikowane jako kultura popularna: 1. kultura popularna jako twórczość ciesząca się popularnością; 2. kultura popularna jako kultura masowa, gdzie wartość kulturowa łączy się z wartością komercyjną; 3. kultura popularna jako kultura wywodząca się od ludu, a nie instytucji kulturowych; 4. kultura popularna jako przestrzeń oporu mniejszości przeciwko działaniom korporacji i hegemonii większości społeczno-kulturowych; 5. kultura popularna jest tym wszystkim, co nie należy do kultury wysokiej (elitarnej); 6. kultura popularna jako element postmodernizmu, w którym istnieje zamazanie granic pomiędzy kulturą „wysoką” a „niską”.¹⁵

W przypadku rewolucji egipskiej można zauważyć ogromny rozwój kultury popularnej jako twórczości uczestników protestów, marszy, oraz akcji okupacyjnych, zwłaszcza na Placu At-Tahrir w centrum Kairu. Twórczość kultury popularnej można wyrazić w liczbie książek i literatury autorstwa uczestników w rewolucji;¹⁶ w poezji i piosenkach śpiewanych w koncertach odbywających się na Placu At-Tahrir, zwłaszcza zespołu *Eskenderella*, który odtwarza repertuar

---

Ichuan al-muslimun (Bracia Muzułmanie) oraz grupy salafitów ogłosiły że nie będą brać udziału w demonstracjach 25 stycznia 2011r.

¹⁴ R. Williams, „Culture”, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*, Oxford University Press, 1983, s. 90.

¹⁵ J. Storey, *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*, Pearson Education Ltd., 2012; c s. 5-12.

¹⁶ Np. pamiętnik pierwszych 18 dni piórem Mona Prince, *Ismi saura*, Kair: Amun lin-naszr, 2012; zbiór wierszy w dialekcie egipskim piórem Ahmad Doma, *Sotak tale*, Kair: Dar dauin, 2012; i książka o Kairze i rewolucji piórem egipskiej autorki piszącej przeważnie po angielsku Ahdaf Soueif, *Cairo: My City, Our Revolution*, London: Bloomsbury, 2012.

pieśni egipskich związanych z rewolucją 1919 r. i 1952 r.,¹⁷ oraz piosenkarza gitarzysty, Ramiego Issama, znanego ze śpiewania haseł rewolucji egipskiej na tle muzyki rockowej;¹⁸ a także w graffiti malowanym lub sprejowanym na ścianach placu At-Tahrir i otaczających go ulicach. Warto wspomnieć, że jeszcze kilka lat temu, w książce poświęconej popkulturze w świecie arabskim, wydanej w 2005 r., Andrew Hammond przytacza przykłady kultury popularnej wyłącznie w związku z reprezentacjami ukazującymi się na ekranach telewizyjnych i w kinach, w radio i prasie arabskiej, w muzyce, sporcie, i w rozwoju języka potocznego, ale nie graffiti!¹⁹

Tymczasem od samego początku akcji okupacji placu At-Tahrir w styczniu 2011 r. na murach Kairu zaczęły się regularnie ukazywać napisy, szablony i obrazy graffiti, które działały jako forma ekspresji żądań rewolucji, oraz komentarza politycznego, ale także jako narzędzie mobilizacji do poparcia ruchu dążącego ku obaleniu władzy Mubaraka – później władzy militarnej, a ostatnio podważaniu władzy Braci Muzułmanów. Graffiti rewolucji egipskiej należy do sztuki streetartu, która naturą rzeczy zanika z czasem, lecz dzięki technologii aparatów fotograficznych digitalnych, oraz stron internetowych, a zwłaszcza Facebooka, dzieła graffiti, które już w tej chwili zniknęły ze ścian i murów, zostały utrwalone na stronach internetowych i w serwisach społecznościowych, zamieniając graffiti w formę sztuki nie tylko nadającą wyraz rewolucji, mobilizującą ku dalszym akcjom i działaniom, komentującą codzienne wydarzenia, lecz także w formę popularnej historiografii dokumentującej rewolucję egipską.

Graffiti rewolucji

Wyraz graffiti najczęściej kojarzy się z napisami na murach i ścianach przestrzeni publicznej. Piotr Laskowski twierdzi, że graffiti „nie ma precyzyjnie opracowanej definicji ani uporządkowanej historii”, lecz określa „zbiór różniących się przeznaczeniem i tematem elementów wizualnych, takich jak obrazy, podpisy czy rysunki, które umieszczone są w przestrzeni prywatnej lub publicznej za pomocą różnych technik i narzędzi.”²⁰ Podobnie, Nicholas Ganz podkreśla rozwój graffiti:

W przeszłości w graffiti dominowały litery, ale dziś ta kultura ma szersze granice – badane są nowe formy i rozszerzyła się gama postaci, symboli i form abstrakcyjnych. W ciągu ostatnich kilku lat artyści graffiti zaczęli używać bogatszych środków wyrazu, korzystając z braku ograniczeń w kształtowaniu osobistego stylu. Stosowane są różne techniki – nalepki, plakaty, szablony,

---

¹⁷ *Eskenderella*, <https://www.facebook.com/EskenderellaBand>.

¹⁸ *Ramy Essam*, <https://www.facebook.com/RamyEssamOfficial?ref=ts&fref=ts>.

¹⁹ A. Hammond, *Pop Culture: Arab World! Media, Arts, and Lifestyle*, California, Colorado, Oxford: ABC Clio, 2005.

²⁰ P.Laskowski, *Arabska wiosna a nowe formy ekspresji artystycznej*, praca magisterska, Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2012, s. 48.

*pistolety natryskowe, kreda olejna, wszelkie rodzaje farb, a nawet techniki rzeźbiarskie.*²¹

W historii arabskiej, sztuka graffiti najbardziej się kojarzyła z kaligrafią arabską, i stąd większość badań graffiti w świecie arabskim skupiało się na kaligrafii jak widzimy chociażby w książce *Arab Graffiti* (kwiecień 2011), która prawdopodobnie poszła do druku kilka miesięcy przed wybuchem rewolucji.²² Piotr Laskowski, przypomina zresztą, że przed styczniem 2011 r. „odsetek graffiti na murach Kairu był niemalże zerowy, kiedy jednak protesty antyrządowe przybrały na sile można było zaobserwować eksplozję tego zjawiska.”²³

Lecz w naszym teraźniejszym doświadczeniu, a zwłaszcza w kontekście rewolucji egipskiej, graffiti najczęściej stosowane jest malowaniem farbą na murach, akcjami prowadzonymi przez artystów którzy zaczynają rysować po ścianach, poczym dołączają się często aktywiści malując ich rysunki. Podczas marszów z różnych dzielnic Kairu na plac At-Tahrir, najczęściej używane są szablony i spreje, przeważnie czarno-czerwone. W Egipcie częściej się mówi o obrazach i napisach na ścianach i murach jako o graffiti, a wyraz *fann asz-szare* (streetart) kojarzy się bardziej z przeróżnymi formami artystycznymi, przeważnie związanymi z akcją *al-fann midan* (sztuka jest placem) organizowaną przez *Itilaf as-sakafa al-mustakilla* (Związek kultury niezależnej), która odbywa się w pierwszą Sobotę każdego miesiąca na placu Abdin w centrum Kairu. Imprezy organizuje grupa artystów, pisarzy i działaczy kulturowych popierających rewolucję,²⁴ tworząc atmosferę karnawału sztuki popularnej.

W książce pod tytułem *Streetart: The Graffiti Revolution*, Cedar Lewisohn zadaje pytanie, czy graffiti i streetart powstają z potrzeb politycznych? Autor odpowiada, iż twórczość jest główną motywacją graffiti, ale jednocześnie wiele artystów maluje na ścianach w celu przekazania komentarza politycznego. Zarazem akcja pisania lub malowania na murach publicznych jest w pewnym sensie akcją polityczną jako walka o przestrzeń publiczną.²⁵ W przypadku graffiti rewolucji egipskiej, walka nie toczy się jedynie na poziomie łamania prawa poprzez pisanie na murach, lecz również sama treść graffiti grozi najwyższej władzy państwa i ją kwestionuje. Podobnie w historii polskiej, Piotr Rypson podkreśla, iż graffiti odgrywało rolę polityczną jako „graffiti walczące” o wolność, od czasów rozbiorów. Autor przypomina: „Graffiti czasów okupacji niemieckiej, którego epicentrum w Generalnej Guberni stanowiła Warszawa, usankcjonowało tę formę ekspresji jako wyraz ogólnego sprzeciwu i oporu całego społeczeństwa przeciwko ciemierzcom.”²⁶ Autor podkreśla rozwój i rozległość napisów graffiti, zwłaszcza po wprowadzeniu stanu wojennego w latach 80. Pisanie na ścianach było jedną z „form dystrybucji

---

²¹ N. Ganz, *Świat Graffiti: sztuka ulicy z pięciu kontynentów*, przekład na język polski P. Amsterdamski, Warszawa: Wydawnictwo Albatros, 2008, s. 7.

²² D. Karl i P. Zoghbi, *Arabic Graffiti*, Berlin: From Here to Fame Publishing, 2011.

²³ Ibidem, s. 67.

²⁴ Dalia Minszau, *Al-Fann Midan: ihtifalijat bis-saura fi midan Abdin*, Al-Ahram ar-rakami: <http://digital.ahram.org.eg/articles.aspx?Serial=455187&eid=6035>.

²⁵ C. Lewisohn, *Streetart: The Graffiti Revolution*, London: Tate Publishing, 2008, s. 104.

²⁶ P. Rypson, „Wyrazy wolności”, *Graffiti w polsce: 1940-2010*, Warszawa: Carta Blanca, 2011, s. 42.

oporu”wraz z wydawnictwami podziemnymi i ulotkami.²⁷ Dziś w Egipcie graffiti odgrywa podobną rolę wyrażając głos sprzeciwu, mobilizując do akcji oporu oraz działając jako jedno z alternatywnych mediów.

Graffiti rewolucji egipskiej zaczęło zajmować miejsce na ścianach i murach centrum oraz różnych dzielnic Kairu i wszystkich miast, w których odbywały się marsze i strajki okupacyjne. Jednym z najbardziej charakterystycznych elementów związanych z stylem graffiti jest typ protestu z tym związany. Najczęściej widzi się szczegółowe obrazy w stylu murali, które znajdują się na ścianach otaczających miejsca długoterminowych protestów. Wykonawcy graffiti przebywają wtedy wśród demonstrantów, i uważają, że odgrywają rolę polityczną malując na ścianach, w ochronie protestującego tłumu. Drugi styl polega na wcześniej wyciętych szablonach które zabiera się ze sobą na demonstracje, a zwłaszcza na marsze (*masirat*), podczas których wykonawcy graffiti podchodzą grupami do ścian, i przytrzymując szablony przy ścianie, kolorowym sprejem tworzą obrazy.

Graffiti jako ekspresja protestu i forma mobilizacji do oporu

Najbardziej znane murale noszą podpis *Rabitat fannani as-saura* (związek artystów rewolucji)²⁸ a ich twórczość znajduje się na murach uniwersytetu amerykańskiego w Kairze (AUC), placu At-Tahrir oraz wzdłuż ulicy Muhammad Mahmud. Jeden z wcześniejszych imponujących murali przedstawia sceny pogrzebowe na papyrusach starożytnego Egiptu. Związek zajął się również upamiętnieniem męczenników rewolucji (*szuhada as-saura*), malując ich portrety na murach w centrum Kairu. Podczas wyborów parlamentarnych oraz prezydenckich na murach odzwierciedlało się cyniczne podejście wielu rewolucjonistów i aktywistów do procesu wyborczego, czasem zmieniano szczegóły obrazu zgodnie z sytuacją polityczną.

Jeden z murali, namalowany już w lutym 2011 r., przedstawiał pół twarzy Mubaraka, uzupełnionej połową twarzy marszałka Tantawiego.²⁹ W następnej wersji artysta, Umar Fathy, także znany jako Omar Picasso, dodał pół twarzy Amra Musy (byłego Ministra Spraw Zagranicznych), i Ahmada Szafika (ostatniego premiera Mubaraka).³⁰ Graffiti przedstawiało postacie reprezentujące obalony reżim, aczkolwiek nadal zachowujące władzę lub do niej dążące podczas prezydenckiej kampanii wyborczej. Pod portretem artysta dodał przysłowie egipskie: *illi challif ma matsz* (ten, kto pozostawia po sobie potomstwo, nie ginie). W taki sposób, graffiti informowało, że dwaj kandydaci na prezydenta reprezentują były reżim i będą kontynuować władzę Mubaraka i wojska. Ten mural można więc zinterpretować jako ekspresję protestu przeciwko kandydatom byłego reżimu, a jednocześnie, malując ten obraz na murze (wielkości

---

²⁷ Ibidem, s. 44.

²⁸ *Rabitat fannani as-saura*, <https://www.facebook.com/rau25>.

²⁹ Omar Fathy, Album *My Graffiti*,

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10150707148436934&set=a.10150700864456934.462503.755956933&type=3&theater>.

³⁰ Hamlat wassak graffiti as-saura al-misrija, *Illi challif ma matsz*,

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=147617315379926&set=pb.147610618713929.-2207520000.1354144582&type=3&theater>.

ponad 40m²) przy placu At-Tahrir, artyści-aktywiści starali się mobilizować tysiące codziennie przechodzących i przejeżdżających tamtędy ludzi, do wyboru kandydata na prezydenta, który się nie łączy z reżimem Mubaraka.

Kilka miesięcy później, kiedy Muhammad Mursi został prezydentem, w tym samym miejscu pojawiła nowa wersja tego samego obrazu: Tym razem, półtwarz Mubaraka jest uzupełniona połową twarzy Tantawiego, a obok znajduje się Muhammada Badi'a (przewodniczący Braci Muzułmanów). Napis został ten sam, ale przed twarzami pojawił się rząd policji *Amn markazi* (Centralnego Bezpieczeństwa), a nad nimi oficer atakujący pałą postać młodego artysty. Komentarz na samym dole muralu ma formę wiersza opisującego tchórzostwo reżimu, który zmazując graffiti, okazuje trwogę przed siłą pędzla i pióra.³¹ Mural wyraża stanowisko rewolucjonistów, podkreślające, iż władzę w Egipcie przejęli Bracia Muzułmanie – kontynuatorzy polityki byłego reżimu, działający pod ochroną brutalnej policji i wojska.

Graffiti rewolucji łączy się również z konkretnymi artystami, którzy podpisują swoje dzieła i są znani z własnych serii, przeważnie korzystając z techniki szablonów. *Ganzir* (pseudonim artystyczny) był jednym z pierwszych artystów rewolucyjnego graffiti, gdyż jego szablon z portretem Mubaraka z przekreślonym napisem *La* ('nie') ukazywał się na ścianach i murach Kairu od pierwszych dni rewolucji. *Ganzir* zajmował się portretami męczenników rewolucji oraz sztuką plakatu, dzięki której zdobył międzynarodową sławę i wystawiał swoje prace w krajach europejskich – m.in. w Polsce.³² Dzieła *Ganzira* można było spotykać na murach Kairu, jak i całego Egiptu, gdyż artysta udostępnia większość swojej twórczości na własnych stronach Facebooka i Twittera.³³ Druga ważna postać w dziedzinie graffiti egipskiej rewolucji to artysta podpisujący się pseudonimem *keizer*, którego sława łączy się z serią graffiti pod tytułem *Asli* (Porządny), wyraz jaki widnieje pod portretami postaci publicznych popierających lub działających na rzecz rewolucji.³⁴ Z drugiej strony często widzi się graffiti podpisane nazwą ruchu politycznego, a zwłaszcza ruchu *Kifaja*, ruchu *Szabab 6 April*, oraz ruchu *Al-Isztirakijun as-saurijun* (Socjalistów rewolucyjnych). Graffiti ruchów politycznych przeważnie nie kładzie nacisku na obrazek czy też elementy artystyczne, lecz przekazuje wiadomość, tak jak np.: *Nazlin jum 25* (Wychodzimy [na demonstrację] dnia 25 [Stycznia, w rocznicę rewolucji]). Często widzi się napisy graffiti w formie pytania: *Fin al-'ajsz, al-hurrija, al-adala al-idžtima'ijja?* (Gdzie jest chleb, wolność i sprawiedliwość społeczna?) Ostatnio też widuje się na murach graffiti krytykujące proces pisania i uchwalenia konstytucji: *Dustur al-ichwan batil* (konstytucja Braci jest nieważna).

Na ścianach ukazywało się także graffiti pisane wierszem. Jeden z pierwszych przykładów to graffiti z tytułem poematu Amala Dunkula, ukazujące się w formie dwóch wyrazów bez ilustracji: *La tusalih* (nie pogodź się). Wiersz pisany przez Dunkula pod koniec lat 70. związany był z polityką prezydenta Sadata wobec Izraela, krytykował niesprawiedliwy pokój.

³¹<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10151073600371338&set=a.10150369603321338.345277.610076337&type=3&theater>.

³² <http://katowicestreetartfestival.pl/31,ganzeer.html>.

³³ *Ganzeer*, Facebook, <https://www.facebook.com/theganzeer>; *Ganzeer*, Twitter, <https://twitter.com/ganzeer>.

³⁴ *Keizer*, Facebook, <https://www.facebook.com/KeizerStreetArt>.

Dziś pisząc te słowa na ścianach miast egipskich, wykonawcy graffiti bezpośrednio namawiają elitę polityczną do zapewnienia sprawiedliwych rozpraw sądowych zamiast bezwarunkowych negocjacji w celu pogodzenia się z reprezentantami byłego reżimu. Pod koniec 2011 r. na ścianach ukazały się obrazy prezentujące młodego człowieka przypominającego Chalida Sa'ida, obok słów poety Amala Dunkula z jeszcze wcześniejszego poematu: *Kalimat Spartakus al-achira* (Ostatnie słowa Spartakusa)³⁵ i fragment:

*Powieszony jestem na porannych szubienicach
z czołem śmiercią poniżonym
nie poniżyłem go sam, żyjąc.*

Najczęściej spotykane graffiti tego typu na ścianach Kairu, jak i na stronach Facebooku, to szablon, ukazujący zrozpaczoną postać, klęczącą przy zwłokach zmarłej postaci, otoczoną portretami poprzednich męczenników rewolucji. Pod obrazem widnieją portrety ikonicznych męczenników rewolucji, z fragmentem kaligrafii arabskiej z poematu w dialekcie egipskim młodego poety Tamima Barghoutiego, *Ja szab masr* (Narodzie egipski): "Narodzie, który zapłaciłeś za ulice krwią .. naucz się na pamięć imiona tych zmarłych."³⁶

Kampanie graffiti na rzecz rewolucji

Od stycznia 2012 r. na stronach Facebooka i Twittera ogłaszano *Szalony tydzień graffiti*, a artyści umieszczali na stronach szablony związane z konkretną tematyką. Kampanie takie trwają przez tydzień. Pierwsza tego rodzaju akcja rozpoczęła się przed rocznicą rewolucji w styczniu 2012 r. pod ogólnym hasłem *Inzil* (Zejdź), umożliwiając dostęp do plakatów i szablonów, łącznie z instrukcją wytwarzania graffiti, pod hasłem: „wydrukuj, wytnij, przyklej, opryskaj sprejem.” Celem akcji *Tydzień studenckiego szalonego tygodnia graffiti* było pisanie na ścianach i murach uniwersytetów, a polegała ona na umieszczeniu szablonów komentujących sytuację polityczną oraz mobilizujących studentów do rewolucji studenckiej (*Saura at-talaba*).³⁷ Podobnie w maju 2012 r., rozpoczęła się kampania krytykującą drugą rundę wyborów prezydenckich przeprowadzonych pod władzą militarną, gdzie wybór ograniczono do premiera ostatniego rządu Mubaraka a reprezentanta Braci Muzułmańw. Kampania propagowała bojkotowanie tej ostatecznej rundy wyborów.³⁸

³⁵ Cytuje drugą zwrotkę poematu Amala Dunkula, *Kalimat Spartakus al-achira*, poemat napisany po straconej wojnie z Izraelem w 1967 r., http://www.poetsgate.com/poem_11373.html.

³⁶ Poemat został po raz pierwszy recytowany przez poetę dnia 24.04. 2011 r. w Związku Dziennikarskim w Kairze, poczym 26 .04.2011 r. poeta recytował poemat w trakcie programu telewizyjnego w popularnej prorewolucyjnej prywatnej stacji telewizyjnej egipskiej, w programie prezentera JusriegoFudy, *Acher kalam* (Ostatnie słowa): <http://www.youtube.com/watch?v=LaeC83g1zZU>. Tekst wiersza ukazujacysie na szablonach można usłyszeć w fragmencie między minutami 1:28-1:36.

³⁷ <https://www.facebook.com/events/200053133436697/>.

³⁸ https://www.facebook.com/events/368950466499968/369252606469754/?ref=notif&notif_t=plan_mall_activity.

Ostatnia (dotąd) tego typu kampania rozpoczęła się dnia 19 września 2012 r., na terenie placu At-Tahrir, gdzie dzień wcześniej policja zaatakowała demonstrantów okupujących plac, oraz przemaalowano ściany i mury placu At-Tahrir i ulicy Muhammada Mahmuda. Tym razem kampania odbyła się pod hasłem *Tydzień szalonego graffiti przeciw Braciom Muzułmanom*, udostępniająca masę szablonów.³⁹ Z drugiej strony, w piątek 21 września, artyści i wykonawcy graffiti, łącznie z młodzieżą rewolucyjną i *Ultras Ahlawy*⁴⁰ wyszli na ulice centrum Kairu z farbą i pędzlami, rysując i malując ponownie zmasowane portrety męczenników rewolucji, oraz mural, na którym namalowano półtwarz Mubaraka, uzupełnioną twarzami Tantawiego i Badi'a (mural został opisany w poprzedniej części artykułu). Autor tego muralu, Omar Picasso, podkreślił w wywiadzie z gazetą *Asz-Szuruk*, iż zmazywanie tego graffiti stanowi agresję przeciwko rewolucji i rewolucjonistom, oraz przeciwko wolności wyrażania własnych poglądów.⁴¹ Akcja ta zastąpiła publicznie pod hasłem *Imsah nirsim* (Zmazuj, a my będziemy rysować) – hasło podkreślające wartość i siłę graffiti w treści i formie.

Jedną z oryginalnych kampanii graffiti to akcja pod hasłem *Graffiti harimi* (Kobiece graffiti),⁴² która powstała na stronie Facebooka w marcu 2012 r., z okazji rocznicy testu przeprowadzonego na rewolucjonistkach aresztowanych na placu At-Tahrir dnia 9 marca 2011 r., które zostały brutalnie poddane przez policję wojskową badaniu dziewictwa. Strona Facebooku powstała, jak czytamy w opisie, w celu popierania kobiet, walki ze stereotypami kobiety egipskiej, oraz propagowania pozytywnych wizerunków kobiet. Specjalnie uhonorowano Samirę Ibrahim, młodą kobietę która wytoczyła proces sądowy przeciwko przeprowadzaniu tego typu badań, oraz ogólnie przeciwko policji wojskowej. Szablon z portretem Samiry Ibrahim został ikonicznym dziełem tej kampanii, jak i ogólnie graffiti rewolucji, często pojawiając się na ścianach podczas posiedzeń sądowych, z napisem adresowanym do władz: *Nie potraficie mnie nigdy złamać!*⁴³ Z drugiej strony, pod hasłem *graffiti harimi* artyści wykonali szablony z ikonami kinematografii egipskiej (np. Nadia Lutfi, Fatin Hamama, Szadia, i Suad Husni) z fragmentami z ich filmów podkreślającymi rolę kobiet w oporze, w życiu publicznym, jak opowiadającym się za równością płci.

Popularna forma dokumentacji rewolucji

Dzięki rozwojowi technologicznemu, graffiti nie istnieje jedynie na murach i ścianach, lecz przechodzi także do sfery serwisów społecznościowych – a zwłaszcza do stron Facebooka i

³⁹ <https://www.facebook.com/media/set/?set=a.426599060708774.82268.301950176506997&type=1>.

⁴⁰ *Ultras Ahlawy-AU07*: Związek liczący setki tysięcy kibiców klubu piłkarskiej *Ahly*, założony w 2007 r., którzy aktywnie dołączyli się do młodzieży rewolucji w protestach, i uważają że w związku z tym stracili ponad 70 członków podczas wydażeń na stadionie Port Saidu w lutym 2012 r., (tzw. Masakry w Port Saidzie), <https://www.facebook.com/UltrasAhlawyCom>.

⁴¹ Ismail al-Aszual, *Al-graffiti: hina tahzim furszat as-saer „baladijat as-sultan”*, (Graffiti: kiedy pędzel rewolucjonisty pokonuje „urząd sultana”), <http://www.shorouknews.com/news/view.aspx?cdate=21092012&id=06c3f542-554b-4abc-8cf4-20a0a3ae9b95>.

⁴² *NooNeswa: graffiti harimi*, <https://www.facebook.com/WomenGraffiti>.

⁴³ <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=366322523407843&set=a.366321946741234.86751.342341622472600&type=3&theater>.

Twittera. Graffiti trafia do tysięcy użytkowników Internetu, którzy oglądają strony artystów graffiti i mogą drukować ich dzieła. Na przykład stronę Ganzira na Facebooku lajkuje ponad 3 tys. osób, a na Twitterze liczba obserwujących go przekracza 16 tys. – strony, na których mamy dostęp do jego twórczości w formie digitalnej, i gdzie poznajemy jego poglądy oraz przekazane informacje w tweetach. Poza tym na stronach Facebooka powstało kilka grup specyficznie zajmujących się zbieraniem i dokumentacją graffiti.

Strona „Graffiti the streets of Egypt”, którą lubi ponad 20 tys. osób, dołączyła do Facebooka w styczniu 2012 r., podkreślając, że graffiti służy przedstawianiu prawdy przeciw „kłamliwym mediom państwowym”.⁴⁴ Strona powstała przed rocznicą rewolucji, a w jej albumach umieszczono ponad 400 zdjęć graffiti, sfotografowanych na murach Kairu oraz wielu innych miast Egiptu, jak i projekty szablonów. Druga podobna strona to „Graffiti Egypt” (nazwa po arabsku brzmi: *graffiti misr, graffiti as-saura*),⁴⁵ która liczy ponad 15 tys. osób “lubiących to”, a w albumach umieszczono setki zdjęć graffiti i szablonów. Strona ta powstała w lipcu 2011 r., podkreślając, że jej celem jest „pokazanie codziennych akcji w Egipcie”. Namawia się również obywateli do dalszego przekazywania materiałów ukazujących się na tej stronie: „polub to i udostępnij.” We wrześniu 2012 r., do Facebooka dołączyła się dodatkowa strona graffiti, założona jako kampania dokumentacji graffiti rewolucji egipskiej (*Hamlat wassak graffiti as-saura al-misrija*), opisująca swoją działalność jako “rysuj&drukuj&maluj&fotografuj&dokumentuj.”⁴⁶ Strona ta po dwóch miesiącach od powstania liczy już ponad tysiąc osób, którą “lubią to” i uzbierała w albumach ponad sto zdjęć.

Strony te, jak i masy zdjęć rewolucyjnego graffiti znajdujące się w albumach stron grup rewolucyjnych i popierających rewolucję, stanowią popularne archiwum graffiti, przenosząc graffiti z fizycznej przestrzeni publicznej do sfery elektronicznej. W ten sposób graffiti nie jest związane z ścianą czy też murem ulicznym, lecz wykracza poza nie i zostaje umieszczane na stronach Facebooku i Twittera. Na razie zdjęć tych nie można uważać za konkretny materiał, chronologicznie dokumentujący wydarzenia rewolucji, lecz w przyszłości umożliwi badaczom dostęp do materiałów, które będzie można systematycznie dokumentować, przedstawiając wizualną historiografię rewolucji egipskiej.

Pierwsza poważna chronologiczna dokumentacja graffiti rewolucji egipskiej już się ukazała w Kairze. Książka pod tytułem “Mowa ścian: graffiti rewolucji egipskiej”⁴⁷ ukazała się we wrześniu 2012 r., w wersji arabsko-angielskiej, obejmując historię wydarzeń politycznych w Egipcie, od stycznia 2011 r. do końca czerwca 2012 r. Książka spleta tekst z fotografiami graffiti, które towarzyszyły wydarzeniom rewolucji. Tekst opisuje w formie kalendarzowej wydarzenia historyczne, którym towarzyszą fotografie graffiti związanych z tymi wydarzeniami, począwszy od nawiwoływań do obalenia Mubarak, aż do dnia, w którym Mursi przejął władzę po wyborach

⁴⁴ <https://www.facebook.com/GraffitiOfEgypt>.

⁴⁵ <https://www.facebook.com/revolutionGraffiti>.

⁴⁶ <https://www.facebook.com/pages/%D8%AD%D9%85%D9%84%D8%A9-%D9%88%D8%AB%D9%82-%D8%AC%D8%B1%D8%A7%D9%81%D9%8A%D8%AA%D9%8A-%D8%A7%D9%84%D8%AB%D9%88%D8%B1%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B5%D8%B1%D9%8A%D8%A9/147610618713929>.

⁴⁷ *Wall Talk: graffiti of the Egyptian revolution*, Edited by Sherif Boraie, Egypt: Zeitouna, 2012.

prezydenckich. Warto jednak podkreślić, iż redakcja wspomina, że dochód ze sprzedaży książki przeznaczono na poparcie działalności grupy „Mosireen” (Zawzięci), która działa jako jedna z platform mediów alternatywnych (*al-i’lam asz-szabi*)⁴⁸ na rzecz rewolucji. Podobnie, wkrótce ma się ukazać w języku angielskim książka pod tytułem *Revolution Graffiti: Street Art of the New Egypt*.⁴⁹ Do druku poszła już książka autorstwa Hiby Hilmi, historyka sztuki, grafika oraz członka ruchu socjalistów rewolucyjnych, pod tytułem *Dżuwaja szahid: graffiti as-saura al-misrija*,⁵⁰ łącząc tekst ze zdjęciami murali, obrazów i szablonów, w formie popularnej artystyczno-politycznej historiografii.

***

W swojej książce opisującej pierwsze 18 dni rewolucji egipskiej, Ahdaf Suajf jest świadoma szybkiego rytmu naszej rewolucji:

*Pisząc myślę o was trzymających tę książkę w rękach i czytających moje słowa, będąc o kilka tygodni, miesięcy w przyszłości, i zastanawiam się, jaka będzie rzeczywistość, którą będziecie mieli przed oczami. Chodzi mi o tę rzeczywistość, o którą dziś, kiedy pisze te słowa, my się staramy, walczymy i umieramy, żeby jąkształtować.*⁵¹

Podobnie jak Ahdaf Suajf, ja również zdaję sobie sprawę, że ten artykuł, podobnie jak graffiti, wkrótce się zdezaktualizuje, ale pozostanie próbą udokumentowania nieustającej natury rewolucji egipskiej – rewolucji, która przez niecałe dwa lata rozwijała się, i nadal się rozwija, z błyskawiczną szybkością. Zaczęła się bowiem jako akcja buntu przeciwko reżimowi Mubaraka, poczym obaliła Mubaraka, pozbyła się władzy Wyższej Rady Sił Zbrojowych. Już się zaczynają pierwsze „milionowe marsze” do „Placów At-Tahrir” w większych miastach Egiptu, gdzie nadal nieustającym dominującym hasłem jest *asz-szab jurid iskat an-nizam*.⁵²

Prorewolucyjni Egipcjanie uważają, iż wkraczamy w trzecią falę rewolucji. Pierwsza miała w celu obalenie Mubaraka i trwała 18 dni (25.01–11.02.2011). Druga fala walczyła o pozbycie się władzy militarnej reprezentowanej przez Najwyższą Radę Sił Zbrojowych – ta fala protestów i aktywizmu doprowadziła do wyborów prezydenckich i przejęcia władzy przez prezydenta Muhammada Mursiego (12.02.2011-30.06.2012). Otóż właśnie rozpoczyna się trzecia

⁴⁸ *Mosireen*, http://mosireen.org/?page_id=330.

⁴⁹ Mia Gröndahl, *Revolution Graffiti: Street Art of the New Egypt*, The American University in Cairo Press, forthcoming.

⁵⁰ Książka ma się ukazać w języku arabskim w styczniu 2013 r.

⁵¹ *Ibidem*, s. 64.

⁵² Podczas, gdy kończę pisanie tego artykułu, Egipcjanie znów zaczęli akcje okupacji Placu Tahrir przeciwko władzy prezydenta Mursiego, członka Bractwa Muzułmańskiego. Protesty w formie „marszów milionowych” rozpoczęły się dnia 28 Listopada 2012 r., i powtarzają się dziś dnia 30 Listopada 2012r., przeciwko deklaracji konstytucyjnej prezydenta Mursiego, w której zabiera sądowi władzę, pod pretekstem „oczyszczenia sądu”. Hasła które powtarzaliśmy podczas marszu powtarzały się w innych miastach Egiptu: ‘*eisz .. horrija .. isqatat-ta’sisija; i’landusturibatil; jasqutjasquthukmel-murszid;hummainmalhumszaman .. ilfulul u-il-ichuan!*

fala rewolucji, której celem jest zrealizowanie wszystkich żądań rewolucji egipskiej – rewolucji, którą można podsumować hasłem ‘*ajsz.. hurrija.. adala idžtima’ijja* (chleb.. wolność.. sprawiedliwość społeczna). Podobnie jak wszystkie protesty, demonstracje i marsze, proces malowania murów i ścian miast egipskich jest akcją raczej kolektywną niż indywidualną. Graffiti rewolucji egipskiej nie jest związane wyłącznie z postaciami *artystów* graffiti, o ile reprezentuje element kultury popularnej jako akcja grupowa do której włączają się masy ludzi: artystów, aktywistów i wykonawców. Graffiti rozwijające się w Egipcie od stycznia 2011 r. to graffiti działające na rzecz rewolucji, i reprezentujące, w formie i treści, jej nieustający charakter.